

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

I. ОПИСОВА ЧАСТИНА

Для надання наукового висновку надійшло звернення судді Великої Палати Верховного Суду Катеринчук Л.Й., у якому поставлені такі питання:

1. Чи може власник акцій неплатоспроможного банку (колишній власник акцій ПАТ КБ «Приватбанк») звертатися до суду з позовом про визнання недійсним правочину, за яким держава як інвестор набула право власності на акції банку у процедурі виведення банку зі стану неплатоспроможності, враховуючи положення Закону України від 23 лютого 2012 № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі – Закон № 4452-VI), зокрема у процедурі «бейл-ін», яка відбувається відповідно до статей 39, 40, 41, 41-1 цього Закону, та з урахуванням обмеження прав власника акцій неплатоспроможного банку щодо визнання недійсними правочинів з відчуження акцій банку відповідно до абзаців третього та четвертого частини шостої статті 41, статті 41-1 Закону № 4452-VI (у редакції станом на 19 грудня 2019 року)?

2. Чи охоплюється доповнення статті 5 ГПК України частинами третьою і четвертою відповідно до Закону України від 13 травня 2020 року № 590-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» виконанням Україною міжнародних зобов'язань згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, про поступове наближення до правил та рекомендацій ЄС з питань корпоративного управління до міжнародних стандартів, а зокрема щодо імплементації в національне законодавство Директиви 2014/59/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про основні положення щодо фінансового оздоровлення та виведення з ринку неплатоспроможних банків та інвестиційних фірм»?

Параграфом 3 статті 66, статтями 57, 85 цієї Директиви як міжнародного договору, ратифікованого Україною, передбачено, що держави-члени забезпечують, щоб акціонери, кредитори і треті сторони, яких стосується передача акцій неплатоспроможного банку, інших інструментів власності, активів, прав або зобов'язань відповідно до параграфа 1, не мали права перешкоджати здійсненню передачі, оскаржувати або скасовувати її відповідно до будь-якого з положень законодавства держави-члена, в якій знаходяться активи, або відповідно до законодавства, що регулює акції, інші інструменти власності, права або зобов'язання. У такому випадку засоби правового захисту інтересів третіх осіб у зв'язку з неправомірним рішенням або дією органів із врегулювання обмежуються компенсацією збитків, яких зазнав заявник у результаті рішення або дії.

3. Чи допускається ГПК України можливість закриття провадження у справі у випадках передбаченої законами України заборони щодо звернення з певними вимогами до суду або заборони щодо подальшого розгляду справи в

суді відповідно до пункту 1 частини першої статті 231 ГПК України? чи є необхідним у такому випадку доповнення підстав для закриття провадження у справі із внесенням відповідних змін до статті 231 ГПК України (наприклад, законодавчої заборони здійснення розгляду справ про банкрутство вуглевидобувних підприємств) частина друга статті 1 Закону України від 13 квітня 2017 року № 2021-VIII «Про відновлення платоспроможності вуглевидобувних підприємств»), державних підприємств, які включені до переліків щодо їх приватизації (частина п'ята статті 12 Закону України від 18 січня 2018 року № 2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна»), підприємств трубопровідного транспорту (частина десята статті 7 Закону України від 15 травня 1996 року № 192/96-ВР «Про трубопровідний транспорт»))?

Питання поставлені в контексті обставин господарської справи №910/18214/19, що перебуває на розгляді Великої Палати Верховного Суду.

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА

1. Адекватна відповідь на поставлені у запиті про надання наукового висновку питання вимагає насамперед акцентувати увагу на тому, що приписи частин третьої та четвертої статті 5 ГПК України і пункту 7 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 13 травня 2020 року № 590-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» попри їх виключну багатослівність і очевидну заплутаність містять все ж таки типові, класичні правові норми, буквальне значення яких можна впевнено встановити шляхом розкладення відповідних положень на структурні елементи – гіпотезу, диспозицію та санкцію.

При цьому з урахуванням того, що усі вказані норми належать до норм регулятивних, а не правоохоронних, санкція їх безпосередньо у текстуальному викладі норми не виокремлюється, що є цілком допустимим з позицій вчення про норми права, прийнятого у вітчизняній теорії права.

Отже, спробуємо з'ясувати буквальний зміст відповідних норм вищевказаним шляхом.

2. Приписи частини третьої статті 5 ГПК України оформлюють одну правому норму такої структури:

2.1. Гіпотеза

Якщо права та інтереси осіб, які є чи були учасниками банку, порушені,
та

Якщо це порушення сталося внаслідок протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, який

(акт) став підставою для виведення неплатоспроможного банку з ринку або ліквідації банку...

2.2. Диспозиція

...то єдиним способом захисту прав і законних інтересів таких осіб є відшкодування завданої шкоди у грошовій формі.

2.3. По ходу міркувань варто відразу зауважити, що:

- аналізована норма є нормою матеріального права і зовсім не зрозуміло, що вона робить у процесуальному законі, яким є ГПК України;
- порушення прав і законних інтересів відповідних осіб має бути наслідком не будь-якого рішення щодо банку, а лише рішення певних органів (перелічені в гіпотезі норми), що стали підставою або для ліквідації банку, або для виведення його з ринку як неплатоспроможного;
- формулювання «єдиний спосіб захисту» є вочевидь незграбним і має туманний зміст, але вважаємо, що можна із впевненістю стверджувати, що в даному випадку йдеться про єдиний спосіб захисту, який на рівні закону визнається допустимим, тобто – належним;
- при цьому, відповідна норма, акцентуючи на тому, що відповідний спосіб захисту є «єдиним», фактично виключає можливість захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів відповідних осіб, якщо характер порушення таких прав (інтересів) полягає **не у завданні їм шкоди (збитків)**.

3. Приписи частини четвертої статті 5 ГПК України оформлюють одну правому норму такої структури:

3.1. Гіпотеза

Якщо індивідуальний акт/рішення, зазначений у частині третій цієї статті, буде визнано протиправним (незаконним)...

3.2. Диспозиція

...то права та законні інтереси будь-якої особи (причому не тільки вказаної у частині третій статті 5 ГПК України!) не можуть захищатися жодним з таких способів:

- визнання недійсними будь-яких рішень, правочинів або інших дій прийнятих, вчинених або допущених у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку чи у процедурі ліквідації банку;
- визнання нечинними будь-яких рішень, правочинів або інших дій прийнятих, вчинених або допущених у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку чи у процедурі ліквідації банку;
- визнання протиправними (з одночасним скасуванням чи без такого) будь-яких рішень, правочинів або інших дій прийнятих, вчинених або допущених у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку чи у процедурі ліквідації банку;
- скасування (з одночасним визнанням протиправним чи без такого) будь-яких рішень, правочинів або інших дій прийнятих, вчинених або допущених у

процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку чи у процедурі ліквідації банку;

- визнання протиправною бездіяльності, допущеної у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку чи у процедурі ліквідації банку.

При цьому коло відповідачів не обмежується органами, які прийняли відповідні акти/рішення.

3.3. По ходу міркувань варто відразу зауважити, що:

- ця норма так само є нормою матеріального права, через що її розташування у процесуальному законі є алогічним;

- за змістом своїм ця норма є уточненням приписів попередньої частини цієї ж статті ГПК: частина третя вказує який спосіб захисту є **єдино належним**, а частина четверта у розвиток цієї тези вказує на деякі типові на практиці способи захисту, які безпосередньо в силу закону є **неналежними**, але не встановлює вичерпного їх переліку.

4. Приписи пункту 7 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 13 травня 2020 року № 590-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» оформлюють одну правову норму такої структури:

4.1. Гіпотеза

Якщо станом на день набрання чинності цим Законом існують судові провадження у судах першої, апеляційної або касаційної інстанцій, які одночасно відповідають таким ознакам:

- відкриті за позовом учасника та/або колишнього учасника банку;

- такий позов спрямований на захист прав або інтересів, які були порушені внаслідок виведення банку з ринку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України;

- не завершені шляхом ухвалення рішення (ухвали, постанови);

- обраний позивачем спосіб (способи) захисту не відповідають вимогам частин третьої, четвертої статті 5 Господарського процесуального кодексу України...

4.2. Диспозиція

...то такі провадження підлягають закриттю у відповідній частині судом, який розглядає справу.

4.3. По ходу міркувань варто відразу зауважити, що:

- ця норма вже є типовою нормою процесуального права, яка, щоправда, не дуже стикнується з вихідними положеннями частини першої статті 3 ГПК України, що містить *закритий* перелік можливих джерел господарського процесуального права, до яких інші окремі закони України, крім прямо у відповідній нормі названих, не відносяться.

5. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» доволі однозначно визначає поняття «виведення неплатоспроможного банку з ринку» – це заходи, які здійснює Фонд стосовно банку, віднесеного до категорії неплатоспроможних, щодо виведення його з ринку одним із способів, визначених статтею 39 цього Закону (пункт 2 частини першої статті 2).¹

У свою чергу частина 2 статті 39 вказаного Закону закріплює вичерпний перелік з п'яти способів виведення неплатоспроможного банку з ринку:

1) ліквідація банку з відшкодуванням з боку Фонду коштів за вкладями фізичних осіб у порядку, встановленому цим Законом;

2) ліквідація банку з відчуженням у процесі ліквідації всіх або частини його активів і зобов'язань на користь приймаючого банку;

3) відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку з відкликанням банківської ліцензії неплатоспроможного банку та подальшою його ліквідацією;

4) створення та продаж інвестору перехідного банку з передачею йому активів і зобов'язань неплатоспроможного банку і подальшою ліквідацією неплатоспроможного банку;

5) продаж неплатоспроможного банку інвестору.

Доволі очевидно, що перші чотири способи виведення неплатоспроможного банку з ринку не були застосовані до ПАТ КБ «Приватбанк». Залишається спосіб п'ятий – продаж неплатоспроможного банку інвестору.² І тут дійсно існують також формальні обмеження щодо неможливості позбавлення інвестора права власності на акції та звернення до нього вимог про відшкодування збитків (абзаци третій та четвертий частини шостої статті 41 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

Разом з тим, ці положення жодним чином не обмежують акціонера банку у його праві подавати позов про недійсність відповідних правочинів, адже якщо такий позов буде задоволено, то інвестор права власності не позбавиться – воно просто вважатиметься таким, що ніколи не виникало. Вимога ж про відшкодування збитків ресциссорним позовом (позовом про недійсність) не охоплюється.

Що ж до приписів статті 41-1 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», то слід зауважити, що вона взагалі не містить обмежень щодо можливості визнання недійсними правочинів з відчуження акцій банку.

Таким чином, ніщо у змісті статей 41, 41-1 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» не перешкоджає власнику (колишньому

¹ При цьому неплатоспроможний банк – це банк, щодо якого Національний банк України прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність» (пункт 2 частини першої статті 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»). Наявність такого рішення щодо ПАТ КБ «Приватбанк» навряд чи підлягає сумніву, адже воно було предметом судового розгляду й навряд чи суди розглядали б справу щодо протиправності «фантому», але відсутність цього рішення НБУ (від 18.12.2016 № 498-рш/БТ у відкритих ресурсах – на сайті НБУ, в системі ЛІГА 360 тощо) викликає питання.

² З цих причин, зокрема, стаття 40 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», яка регламентує особливості передачі майна (активів) та зобов'язань неплатоспроможного банку, іррелевантна до розглядуваної спірної правової ситуації.

власнику) акцій банку звернутися до суду з позовом про визнання недійсним відповідного правочину з відчуження акцій банку.

6. Надзвичайно істотною в розглядуваному контексті є і та обставина, що, як вже зазначалося вище, визнання законом того чи іншого способу захисту суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу належним чи неналежним створює певну норму матеріального права.

І справа тут не тільки і не стільки в тому, що відповідне обмеження для власників (колишніх власників) акцій банку закріплені в процесуальному законі (частина третя і четверта статті 5 ГПК України). Набагато серйознішим є те, що під час ухвалення Закону України від 13 травня 2020 року № 590-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» було порушено вимоги абзацу третього частини другої статті 4 ЦК України – якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Натомість вказаним Законом України від 13 травня 2020 року № 590-ІХ хоч і були внесені зміни до статей 22, 23, 393, 1173, 1192 ЦК України, але цих змін аж зовсім не достатньо для виключення можливості подання rescissoryного позову у розглядуваній правовій ситуації – приписи, наприклад, статей 16, 20, 203, 215 ЦК такого обмеження як не містили, так і не містять по сьогодні.

Наслідок же такого нехтування приписами абзацу третього частини другої статті 4 ЦК України є загальновідомими й чітко закріплені у правовій позиції Великої Палати Верховного Суду, що викладена у постанові від 13.07.2022 у справі № 199/8324/19:

Частина друга статті 4 ЦК України закріплює пріоритет норм цього Кодексу над нормами інших законів. До того ж такий спосіб вирішення колізії норм ЦК України з нормами інших законів – з констатацією пріоритету норм цього Кодексу над нормами інших законів підтримувався як Конституційним Судом України (Рішення від 13 березня 2012 року у справі № 5-рп/2012), так і Верховним Судом України (постанови від 30 жовтня 2013 року у справі № 6-59цс13, від 16 грудня 2015 у справі № 6-2023цс15). Вказане узгоджується і з правовою позицією, висловленою у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22 червня 2021 року у справі № 334/3161/17.

З наведеного доволі однозначно випливає, що будь-яке законодавче обмеження права звернення з rescissoryним позовом (позовом про недійсність правочину) не має юридичної сили, допоки воно не буде належним чином закріплено в ЦК України.

З цих причин приписи частин третьої і четвертої статті 5 ГПК України взагалі не можуть застосовуватися судами як такі, що суперечать нормам ЦК України.

7. Стосовно Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, слід зазначити, що зобов'язання України щодо поступового наближення до правил і рекомендацій ЄС з питань корпоративного управління та міжнародних стандартів визначені статтею 387 вказаної Угоди у трьох напрямках:

а) з питань захисту прав акціонерів, кредиторів та інших заінтересованих сторін відповідно до вимог ЄС у цій сфері згідно з Додатком XXXIV до цієї Угоди;

б) щодо впровадження на національному рівні відповідних міжнародних стандартів та поступового наближення до права ЄС у сфері бухгалтерського обліку та аудиту згідно з Додатком XXXV до цієї Угоди;

с) з питань подальшого розвитку політики корпоративного управління відповідно до міжнародних стандартів, а також поступового наближення до правил та рекомендацій ЄС у цій сфері згідно з Додатком XXXVI до цієї Угоди.

При цьому Додатки XXXIV – XXXVI до Угоди взагалі нічого не говорять про необхідність імплементації до національного законодавства України Директиви 2014/59/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про основні положення щодо фінансового оздоровлення та виведення з ринку неплатоспроможних банків та інвестиційних фірм». Тому стверджувати, що Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати положення цієї директиви у національне законодавство, немає жодних підстав.

Слід також принагідно зауважити, що директиви Європейського парламенту та Ради ЄС є актами законодавства Європейського Союзу, а не міжнародними договорами, як це не досить влучно зазначено у запиті про надання наукового висновку (формулювання примітки до другого питання).

8. Стосовно закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктом 1 частини першої статті 231 ГПК України слід зазначити таке.

Закриття провадження у справі є процесуальним наслідком так званого «ускладнення провадження», що передбачає закінчення провадження у справі без ухвалення рішення з подальшою неможливістю звернення до суду з тотожним позовом. Закриття провадження у справі застосовується за наявності обставин, які свідчать, що процес виник неправомірно або його подальше продовження є безпідставним.³

При цьому закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктом 1 частини першої статті 231 ГПК України, по суті є можливим лише тоді, коли відповідний спір не відноситься до предметної юрисдикції господарського суду. Вказане доволі однозначно випливає з положень абз. 1 ч. 2 ст. 231 ГПК України: *якщо провадження у справі закривається з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої цієї статті, суд повинен роз'яснити позивачеві, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи.*

³ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. Василюк Н.В., Гулька Б.І., Кота О.О. – К.: ВД «Дакор», 2021. – С. 511.

Отже, провадження у справі на вказаній підставі не може бути закрито лише з тих причин, що відповідний спір не підлягає розгляду в судах України. та, нарешті, таке формулювання – «не підлягає розгляду в судах України» – є таким, що завідомо суперечить приписам ч. 2 ст. 124 Конституції України: *юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення*. Більше того, право на доступ до суду є складовою права на справедливий суд, що є важливим аспектом принципу верховенства права, закріпленого ч. 1 ст. 8 Конституції України. Через це будь-яке обмеження доступу до суду має виправдовуватися набагато більш вагомими міркуваннями, аніж просто створення державі зручного режиму, за якого не треба вступати в спір з приватними особами, позбавленими власності.

Отже, провадження у справі за rescissорним позовом акціонера (колишнього акціонера) банку не може бути закрито на підставі пункту 1 частини першої статті 231 ГПК України.

Принагідно слід нагадати, що, як продемонстровано вище, законодавець спробував (невдало) закріпити у частинах третій та четвертій статті 5 ГПК України правило про неналежність будь-якого способу захисту прав акціонера (колишнього акціонера) банку у відповідних правовідносинах, крім відшкодування збитків в грошовій формі. Утім, навіть не чіпаючи питання щодо неможливості застосування цих норм як таких, що суперечать ЦК, все ж таки неналежність обраного способу захисту є підставою для відмови у позові, а не для відмови у правосудді через закриття провадження у справі.

Враховуючи викладене, слід дійти таких висновків:

1. Власник акцій неплатоспроможного банку (зокрема – і колишній власник акцій ПАТ КБ «Приватбанк») може звертатися до суду з позовом про визнання недійсним правочину, за яким держава як інвестор набула право власності на акції банку у процедурі виведення банку зі стану неплатоспроможності, незалежно від процедури, в межах якої такий правочин був вчинений (процедура «бейл-ін» чи будь-яка інша).

Приписи статей 41, 41-1 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» не обмежують власника (колишнього власника) акцій неплатоспроможного банку в такому праві.

2. Приписи частин третьої і четвертої статті 5 ГПК України не мають юридичної сили і не підлягають застосуванню як такі, що суперечать нормам ЦК України.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, зокрема – стаття 387 та Додатки XXXIV – XXXVI до Угоди, не містить обов'язку України щодо імплементації до національного законодавства Директиви 2014/59/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про основні положення щодо фінансового оздоровлення та виведення з ринку неплатоспроможних банків та інвестиційних фірм». Тому стверджувати, що Україна взяла на себе

зобов'язання імплементувати положення цієї директиви у національне законодавство, немає жодних підстав. А відтак – немає підстав і для тверджень, що приписи частин третьої і четвертої статті 5 ГПК України є формою такої імплементації.

Варто також зауважити, що директиви Європейського парламенту та Ради ЄС є актами законодавства Європейського Союзу, а не міжнародними договорами.

3. ГПК України не допускає можливості закриття провадження у справі у випадках передбаченої законами України заборони щодо звернення з певними вимогами до суду або заборони щодо подальшого розгляду справи в суді відповідно до пункту 1 частини першої статті 231 ГПК України. Для закриття провадження у справі у зв'язку з встановленням такої заборони ГПК України має містити окрему підставу для кожної відповідної заборони. Причому така заборона має відповідати стандартам верховенства права, адже в іншому випадку її дія буде паралізована нормами Конституції України як акту вищої юридичної сили.

Член Науково-консультативної
ради при Верховному Суді,
проректор ПВНЗ «Харківський інститут
кадрів управління», кандидат юридичних наук,
адвокат

Ю.В. Мица